

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА НУТҚ ФАОЛИЯТИ ТУРЛАРИНИНГ ТУРЛИ ТАДҚИҚИ

Шерифетдинова Эльвина Рустемовна
Қўқон Университети
Жаҳон тиллари кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада хорижий тил ўқитиш методикасида нутқ фаолияти турлари ўз ўрнига эга бўлишлиги, улар вербал мулоқот жараёнида инсонларнинг ўзаро фаолият юритиш шакли ҳисобланиши ҳақида фикрлар баён қилинган. Нутқ фаолияти турларининг турли фанларда ўрганилишига, нутқ фаолияти турларининг кўпгина олимлар томонидан таклиф этилган тасниф ва тавсифларини ўрганиб чиқади.

Таянч сўзлар: *нутқ фаолияти, ўқитиш методикаси, тинглаб тушуниш, гапириш, таълим методи ва принциплари.*

Кириш қисми: Маълумки, нутқ фаолияти мураккаб ҳодиса бўлиб, у кўпгина фанларда тадқиқ этилади. Бу фанларга лингвистика, хорижий тил ўқитиш методикаси, психология ва бошқа фанларни киритиш мумкин. Маълумки, ҳар қандай мулоқот жараёнида гапирувчи ёки ёзувчи, эшитувчи ёки ўқувчи мавжуд бўлади, шу асосда нутқ фаолиятини рецептив, (тинглаб тушуниш, ўқиш) ва продуктив, (гапириш ва ёзиш) турларига бўлинади. Рецептив нутқ фаолияти турларида маълумотни қабул қилишдан иборат бўлса, продуктив нутқ фаолиятида эса маълумотни жўнатиш билан боғлиқ жараён кечади. Шунингдек, бу тўрттала нутқ фаолиятидан ташқари Ғарб тилларида таржима ҳам нутқ фаолиятининг бешинчи тури сифатида эътироф этилган.

И.А.Зимняянинг "Хорижий тилда гапиришга ўргатишнинг психологик жиҳатлари" номли китобида нутқ фаолиятига шундай тавсиф беради: Фаол, мақсадли, тил тизимининг воситачилиги ва мулоқот жараёни, хабарларни жўнатиш ва қабул қилиш жараёнини ўзида мужассам этади [2:70]. Шунингдек, бу термин фикрни сўзлар орқали рўёбга чиқариш жараёнини мужассамлаштиради. Шунингдек, илмий абадиётларнинг таҳлили натижасида нутқ фаолияти турли талқин этилиши кузатилди. Бундай талқинга эгалиги мазкур термин юқорида санаб ўтилган фанларда тадқиқот объекти сифатида ўрганилишидан далолат беради. Агарда тилнинг функциясига эътиборни қаратадиган бўлсак, олимларнинг фикрига кўра, тил нафақат мулоқот воситаси, балки хорижий тил ўрганувчиларни бошқа халқларнинг кадриятлари билан таништирувчи ва ўзга маданиятни тушуниш учун асосий восита бўлиб хизмат қилади.

Агарда нутқ фаолият турларини хорижий тил ўқитиш методикаси нуқтаи назаридан кўриб чиқадиган бўлсак, ушбу фанда асосан қуйидаги тўртлик асосида, *биринчидан*, хорижий тил нима учун ўрганилади, яъни таълим беришдан асосий мақсади, *иккинчидан*, нимани, яъни таълим мазмунидан келиб чиқиб, *учинчидан*, қандай қилиб, яъни таълим методи ва принципларидан келиб чиқиб, ва *нихоят тўртинчидан*, кимга, яъни таълим олувчига ўргатиш мақсадга мувофиқдир.

Хорижий тил ўқитиш методикасида нутқ фаолият турлари Л.В.Щербанинг таснифи ҳам эътиборлидир, биринчиси, продуктив, яъни маълумотни етказиш орқали – гапириш ва ёзув орқали ва иккинчиси, рецептив, яъни маълумотларни қабул қилишга мўлжалланган – тинглаб тушуниш ва ўқишни ўз ичига олади. Бу нутқ фаолият турлари методист олим томонидан асосий деб эътироф этилади. Шунингдек, асосий нутқ фаолият турлари билан бирга Л.В.Щербанинг ёрдамчиларини ҳам санаб ўтади, яъни бу турга илгари идрок этилган матннинг оғзаки тарзда қайта яратиш, таржима, маърузаларни конспектлаштириш [3:45].

Бу борада Г.В.Рогованинг фикри биз учун муҳимдир: “Нутқ фаолият турларига алоҳида-алоҳида ўргатиш хато эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Шунингдек, метадиист олиманинг эътироф этишича, мисол учун ўқишга ўргатишга бир вақтнинг ўзида тинглаб тушуниш, гапириш ва ёзув кўникмаларини шакллантириш мумкин” [3:144]. Кўзатишлар шуни кўрсатдики, нутқ фаолият турларини деярли барча фанларда қўллаш мумкин.

Демак, нутқ фаолиятининг қўлланиш соҳаси деярли барча фанларни қамраб олади, десак хато бўлмайди. Уларнинг баъзиларида восита вазифасини ўтаса, бошқаларида эса мақсад вазифасини ўтайди.

Асосий қисм: Филологик фанларда эса улар мақсад вазифасини ўтайди, адабаётшуносликда бирон-бир асар ёки бўлмаса шеър ёзиш ёки бўлмаса инсонни комилликка етаклашдаги ўқишнинг ўрни,

уларнинг мақсад мақомидан далолат беради. Умуман олганда, нутқ фаолият турларини бирини иккинчисидан алоҳида ҳолда ўрганиш таълим жараёнида ўзини оқламайди. Ўқиш нутқ фаолият турига эътиборни қаратадиган бўлсак, у инсон тафаккурининг шаклланишида асосий омил бўлиб хизмат қилади. Бу нутқ малакасини ривожлантиришда бир вақтнинг ўзида тинглаб тушуниш, гапириш ва ёзувга ўргатиш учун асосни яратамиз. Яъни хорижий тил мисолида оладиган бўлсак, биринчи навбатда ўқиш орқали имло, талаффуз билан қоидалар ўргатилади.

Тарихдан маълумки, ўқиш нуқт фаолияти оғзаки нутқдан сўнг вужудга келган. Шундай бўлсада инсонни комилликка олиб боришда унинг ўрни кун сайин ортиб бормоқда. Чунки оммавий ахборот воситаларини кенг оммага етказишда асосан маълумот ўқиш орқали етказилмоқда. Буларнинг барчасида маълумотлар, бирон-бир илмий ёки бадиий асарни ўқиш орқали қандай натижа беришини муҳим деб ҳисоблаймиз. Яъни ўқиб чиқилган матндаги маълумот инсонга қандай таъсир қилади ва унинг кейинги фаолияти қандай туртки беради каби саволлар биз олимлар, тилшунослар педагоглар олдида турган долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Агарда хорижий тил ўқитиш жараёни билан боғлайдиган бўлсак, таълим олувчиларга тил ўргатишга бўлган қизиқишларини орттиришда биз қандай матн танлашимиз керак ва у аудиторияга ижобий ёки бўлмаса салбий таъсир кўрсатадими, талабалар учун қизиқарли ёки зерикарли бўладими ҳамда асосий хусусиятлардан бири таҳлил учун танланган матн инсон руҳиятига қандай таъсир қилиши ва унинг ижобий ва салбий оқибатлари нималардан иборат, деган савол ҳозирги кунда нафақат хорижий тил ўқитиш методикасида, балки барча гуманитар соҳаларда ҳали ҳам ўз ечимини топгани йўқ.

Хорижий тил амалий машғулотларида турли маданият вакиллари билан мулоқот қилишни ўрганиш, ушбу маданиятга хос урф-одатлар, қадриятлар ва асрлар давомида ёзиб қолдирилган бадиий адабиётни ўрганиш, шу тилни яхши тушунишга олиб келади. Таълим олувчиларда бу тушунчаларни шакллантириш натижасида уларни халқаро майдонда мувафаққиятли фаолият олиб боришларига замин яратади. Албатта биз хорижий тилни ўрганиш орқали ўзга халқ дини ёки бўлмаса бирон-бир халқнинг салбий томонларини тарғиб қилиш фикридан йироқмиз. Чунки хорижий тилни ўрганиш орқали инсон ўз тилини ҳам мунтазам бойитиб боради, яъни бир тушунча билан боғлиқ ассоциациялар доираси кенгайиб боради. Бундай ҳолатда “ўрганувчи ўқиш” тури, яъни таҳлилга тортилган матн мазмунини тўлақонли идрок қилиш назарда тутилади. Шунингдек, матнни ўқиш жараёнида таълим олувчи икки маданиятни қиёсий тадқиқ этишда асосан маълум бир маданиятнинг турмуш тарзи ва маданиятлараро ўхшаш ва фарқли тарафларни излаш ётади. Бу каби хусусиятларни билмаслик мулоқот жараёнида тушунмовчиликларни келтириб чиқаради.

Хулоса қисми: Шуни таъкидлаш жоизки, ўқиш нутқ фаолият тури хорижий тил ўқитиш методикасида катта аҳамиятга эга бўлиб, уларни доимо муштаракликда ўргатиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ўрганилаётган тилдаги матнни ўқиш ёки бўлмаса аудио ёзувни тинглаб тушуниш ва уларни идрок этиш натижасида янги матн яратиш (ёзув нутқ фаолияти асосида) жараёнида таълим олувчилар лингвистик ва коммуникатив компетенцияларини ривожлантириш билан бирга, нутқ фаолият турларининг умумтаълимий ва ривожлантирувчи таъсирини оширади, яъни инсонни коммуникатив сари етакловчи омил бўлиб хизмат қилади, десак хато бўлмайди.

Адабиётлар руйхати:

1. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. –М.: «Просвещение», 1985, –С.160.
2. Методика обучения иностранным языкам в средней школе Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Х. –М.: «Просвещение», 1991, –С.287.
3. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. –Ленинград: «Наука», 1974, –С.426.
4. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. –Berlin München: Langenscheidt KG, 2001. –P. 244.